

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „География на туризма“

Раденка Костадинова Митова

**КОНЦЕПЦИЯ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА
ВЪВ ВИТОША ПЛАНИНА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
Н А Д И С Е Р Т А Ц И Я

за присъждане на образователно-научна степен „доктор“

Професионално направление 4.4 „Науки за земята“
Научна специалност: География на рекреацията и туризма“

Научен ръководител: проф. д-р Васил Маринов

Рецензенти: 1.
2.

София, 2016

Дисертационният труд съдържа 272 страници, от които 200 страници основен текст и 72 страници приложения . Дисертационният труд включва 42 фигури, 42 таблици, 20 приложения и 9 карти. Списъкът на използваните източници обхваща 262 заглавия, от които 158 на кирилица, 67 на латиница и 37 източника от Интернет.

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на катедра „География на туризма“ при Геолого-географски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, проведено на 03.10.2016 г. и е насочен за публична защита пред специализирано жури в състав:

1. Проф. д-р Васил Маринов
2. Доц. д-р Биляна Борисова
3. Проф. д-р Марияна Николова
4. Проф. д-р Николина Попова
5. Проф. д-р Веселина Троева

Защитата на дисертационния труд ще се състои на2017 г. отчаса в зала №..... на Софийски университет „Свети Климент Охридски“ на заседание на определеното жури.

Материалите по защитата са публикувани в интернет страницата на Софийски университет и са на разположение на интересувашите се в Деканата на Геолого-географски факултет, каб. 254, ет. II (северно крило) на Ректората на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

1 ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1.1 Актуалност на изследването

Актуалността на темата произтича пряко от нестихващия от десетилетия обществен дебат по въпроса за бъдещето развитие на туризма във Витоша, често ескалиращ до медийни скандали и протести и изразяващ се в остро противопоставяне между природозащитата и развитието на туризма. В ядрото на спора е поставено развитието на ски туризма, с което темата дори излиза от конкретния местен контекст и придобива национален характер, предвид заложените намерения за разработване на над 30 нови ски курорта в новата Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в страната (2014-2030). Национален въпрос е и мястото на защитените територии в качеството им на туристически обекти в развитието на националната система на туризма, както и усвояването на планинските територии за нуждите на туризма в контекста на политиката за регионално развитие.

Решаването на практическия проблем изисква прилагането научен подход, който да осигури безпристрастно и научно аргументирано предложение за излизане от ситуацията на непримирима конфронтация. Преплитането на екологични, социални и икономически въпроси в конфликта изисква намирането на компромисно решение, изведено на основата на концепцията за устойчиво развитие на туризма. Реалното привеждане в действие на парадигмата за устойчиво развитие обаче е съвременното научно предизвикателство. В почти всички теоретични или приложни научни разработки адресирани към проблема за устойчивото развитие на туризма се подчертава, че развитието трябва да е съобразено с рекреационния капацитет на територията. Определянето на капацитета обаче, особено от екологична гледна точка е все още неизяснен въпрос и до голяма степен причина за невъзможността за реално приложение на концепцията за устойчиво развитие на туризма.

Научно предизвикателство е и операционализирането на концепцията за устойчиво развитие на туризма в традиционни масови дестинации, които са достигнали етапа на зрялост или се намират в състояние на постстагнация. Витоша има емблематично значение, както за българската природозащита в качеството ѝ на първия национален парк не само у нас, а и на Балканите, така и за българския туризъм като люлка на организираното туристическо движение, зародило се преди повече от 100 години. Неоспорим факт е, че до преди 30-40 години Витоша беше една от най-популярните планински дестинации у нас с позиции и на международния пазар. Съвременното ѝ развитие обаче проявява белези на упадък, което изисква проучване на актуалното състояние на системата на туризма с цел предприемане на адекватни и активни действия, така че да не се допускат същите грешки, направени в миналото или допуснати в други туристически дестинации в настоящето.

Реабилитацията на Витоша като туристическа дестинация има изключително важно значение за милионното столично население, но и икономическите ползи, включително и като инструмент за финансиране на природозащитните дейности, изискват сериозно внимание и предприемане на целенасочени действия. Въпреки, че е изтъквана необходимостта от изготвяне на единна концепция за развитие на туризма в планината от най-пряко заинтересованите публични субекти, реални действия в тази насока не са предприемани. Настоящият труд адресира пряко този проблем, предлагайки научно обоснована концепция за развитие на туризма във Витоша планина, подчинена на съвременните разбирания и принципи на парадигмата за устойчиво развитие. Настоящото проучване е първи опит за цялостно комплексно изследване на системата на туризма в териториалния обхват на дестинация Витоша.

1.2 Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е планината Витоша в нейните природни географски граници като туристическа дестинация. Приема се, че природната граница най-точно очертава териториалния обхват на дестинация Витоша.

Предмет на изследването е системата на туризма в планината и нейната среда в структурно-функционално, пространствено и темпорално измерение.

1.3 Цел и задачи на изследването

Основната **цел** на проучването е да предложи цялостна и основана на задълбочено научно изследване концепция за устойчиво развитие на туризма в планината Витоша. За постигане на целта са поставени следните основни **задачи**:

1. Да се разработи концептуалния модел на проучването от гледна точка на концепцията за устойчиво развитие на туризма и системния и интегралния подход, чрез последователно и взаимнообвързано разглеждане на понятията „туризъм“, „развитие“, „устойчивост“, „устойчиво развитие“ и „устойчиво развитие на туризма“.

2. Да се проучат и анализират еволюцията в схващанията, съществуващите съдържателни подходи към концепцията за устойчиво развитие на туризма и съществуващите подходи за нейното операционализиране.

3. Да се проучат научните и приложните достижения, относно същността, необходимостта и подходите за планиране на устойчивото развитие на туризма в туристически дестинации и конкретно в защитени природни територии.

4. Да се разработи структурен модел и научно-методически инструментариум за дигностициране и прогнозиране на състоянието на цялостната системата на туризма (външна и вътрешна среда) в структурно-функционално, пространствено и темпорално измерение от гледна точка на устойчивото развитие на туризма, съобразени със статута на защитена територия и социално-икономическите нужди, както и правно-политическите условия. В това число:

а/ да се разработи методика за определяне на екологичната туристическа поемна споеност на природната среда и нейното приложение.

б/ да се разработи методика за определяне на капацитетните възможности за развитие на ски туризъм, съобразно ограниченията от природно, нормативно и социално естество.

в/ да се адаптира методика за качествено проучване на нагласите и мненията на местната общност и основните заинтересовани страни по въпросите и проблемите на туристическото развитие.

г/ да се разработи методика за установяване на съответствията между основните елементи на системата на туризма и по-специално между обема, структурата и характеристиките на туристическото търсене и изградеността, функционалността и ефективността на елементите на туристическото предлагане (включително обществен транспорт, пешеходна инфраструктура, ски инфраструктура, паркинги и др.)

5. Да се идентифицира и набере вторична и първична информация за условията на външната и вътрешната среда за устойчиво развитие на туризма:

а/ на природната среда (рекреационни условия и ресурси, въздействия на туризма, съвременни природни процеси и състояние на компонентите на природната система)

б/ на социално-икономическата среда (историческо развитие, етнокултурни особености на коренното население, демографска ситуация, селищна мрежа, обща инфраструктура, отношение на местното население към развитието на туризма, антропогенни туристически ресурси).

в/ на правно-политическата среда (нормативни предпоставки и ограничения, организационна структура на туризма, възгледи, отношение и намерения на местните публични власти, мнение и отношение на основните заинтересовани групи).

г/ за актуалното състояние на системата на туризма (историческо развитие на туризма, туристическо търсене и поведение, туристическо предлагане – настаняване, хранене и развлечения, транспортна инфраструктура, инфраструктура за ски спорт и туризъм и др.).

6. Да се анализира и синтезира събраната информация, в това число:

а/ да се изведе хоризонталната структура на природните комплекси и да се оцени общото им състояние и ролята на туризма за това състояние, както и тяхната туристическа атрактивност, да се определят екологичните граници за развитие на туризма и техните географски вариации.

б/ да се оцени общото социално-икономическото развитие на региона и мястото и ролята на туризма за устойчивото развитие, да се определят социално-икономическите граници за развитие на туризма и техните географски вариации.

в/ да се идентифицират основните предпоставки и ограничения за реално прилагане на политика за устойчиво развитие на туризма и на политическите рамки за развитие на туризма.

г/ да се анализира и оцени състоянието на системата на туризма в структурно-функционален (усвоеност на природния и антропогенен потенциал и продуктова структура, състояние и тенденции на туристическия пазар, туристическа достъпност, туристическа съоръженост и ефективност и др.), темпорален (етап на развитие) и пространствен аспект.

7. Да се анализират основните проблеми и предизвикателства пред туристическото развитие и да се формулират варианти за тяхното решаване.

8. Да се изведе препоръчителна стратегия за устойчиво развитие на туризма.

1.4 Методология на изследването

Дисертационният труд е разработен в периода 2013-2016 г. Проучването е извършено в три условно разграничени фази: подготвителна, теренна и заключителна. Периодът на изследването е ограничен назад до 1990 г., като тази година е приета за преломна в туристическото развитие на планината във връзка с настъпилите социално-икономически и политически промени в страната. Въпреки това са взети предвид сведения за развитието на туризма в дестинацията и от предходните периоди с цел установяване на актуалното състояние и очертаване на основните тенденции в съвременното развитие.

Като базисна философия на изследването са възприети съвременните теоретични схващания, принципи и подходи на концепцията за устойчиво развитие на туризма, с цел постигането на оптимален баланс между възникналите екологични, социални и икономически проблеми и предизвикателства пред развитието, а като водещ принципен изследователски модел е възприет моделът на устойчивото развитие на туризма на Маринов (2001). Процесът на планиране е проблемно ориентиран и следва логическата схема на анализ на актуалното състояние, диагноза, прогноза и извеждане на стратегически цели, по подобие на разработения структурен модел на Дограмаджиева (2003), а в някои аспекти и на Асенова (2012). В структурно-функционален план проучването е подчинено на системния подход, както по отношение на вътрешната среда на туризма, така и на външната, така че в крайния резултат да бъде постигнат оптимален интегритет между туризма и неговата среда във всички аспекти. За целта сме се придържали към комбиниран ресурсно-средови и продуктово-пазарен („умерено зелен“) подход.

Предвид природозащитния статут на изследваната територия е обърнато специално внимание на природната среда, както като предпоставка за развитие, така и като ограничител, вземайки предвид екологичното състояние на природните комплекси, в качеството им на основен обект на природозащита и фундамент на системата на туризма. За определяне на хоризонталната структура на природните комплекси в планината е приложен ландшафтно-екологичният подход, в който беше „вплетена“ и концепцията за биологичното разнообразие, предвид статута на изследваната територия на защитена зона от европейската екологична мрежа Натура 2000. На тази основа е направен опит за приложение на концепцията за екологичен туристически поемнен капацитет.

Придържайки се към принципа за равнопоставеност на трите аспекта на устойчивото развитие е обърнато внимание и на социално-икономическата среда, така че развитието на туризма да може да допринесе за цялостното устойчиво развитие и да осигури справедливо и равномерно разпределение на ползите (социални и икономически) за местното население и туристите в съчетание и при съобразяване със статута на територията и съобразно техните нужди.

Правно-политическата среда е анализирана от гледна точка на предпоставките и ограниченията ѝ за реализиране на политиката за устойчивото развитие на туризма в планината, заложили в нормативната уредба, организационната структура на туризма, отношението и намеренията на публичните субекти на туристическата политика, както и отношението на основните заинтересовани групи от гледна точка на синхрон между целите и интересите, както и установените взаимоотношения на партньорство.

Специално внимание е отделено на ядрото на системата на туризма и неговото състояние и по-специално съотношението между търсенето и предлагането както във функционален, така и в териториален аспект, вземайки предвид специфичните особености на туристическите системи за краткотраен отдих. Умишлено е поставен изследователски акцент върху проблема за състоянието, възможностите и очакванията за развитие на ски туризма в планината, в качеството му на най-конфликтна тема.

В хода на изследователския процес е използван широк арсенал от **източници на информация** – научни публикации, карти, краеведска литература, планови и вътрешноведомствени документи, аналитични разработки, геобазни данни, статистически данни (НСИ, ГРАО, ОПТО), публични регистри, публикации в медиите, Интернет – блогове, форуми, социални мрежи; официални сайтове, резервационни системи, сателитни изображения и др.

При събирането, обработката и обобщението на информацията са приложени разнообразни общонаучни и частнонаучни **методи**, както количествени, така и качествени, включващи: наблюдение, сравнение, анализ, синтез, инвентаризация, систематизация, класификация, оценка, критичен анализ на нормативни, планови и ведомствени документи, математико-статистически методи (вкл. SPSS), социологически методи (полуструктурирано лично дълбочинно интервю с ключови информатори), ландшафтно-екологичен метод, пространствен анализ (вкл. ГИС), матрици на жизнения цикъл, дърво на проблемите, респективно дърво на целите и др. Използвани са както описани в научната литература, така и такива адаптирани или специално разработени от автора за нуждите на изследването методики. Направен е опит за приложението на интердисциплинарен подход.

1.5 Структура и съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд съдържа 272 страници, от които 200 страници основен текст и 72 страници приложения. Дисертационният труд включва 42 фигури, 42 таблици, 20 приложения и 9 карти. Списъкът на използваните източници обхваща 262 заглавия, от които 158 на кирилица, 67 на латиница и 37 източника от Интернет. Изследването се състои от въведение, 6 глави, заключение и приложения. Структурата на дисертационния труд се определя от предмета, обекта и изследователските цели и отразява подхода, възприет от автора към темата за изпълнение на поставените изследователски задачи. Съдържанието на дисертационния труд включва:

ВЪВЕДЕНИЕ	1	
БЛАГОДАРНОСТИ	3	
1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО		4
1.1 МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО		4
1.1.1 <i>Обект и предмет</i>	4	
1.1.2 <i>Цел и задачи</i>	6	
1.1.3 <i>Методика на проучването</i>	8	
1.1.4 <i>Основни трудности и ограничения на проучването</i>	25	
1.2 ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО		26
1.2.1 <i>Системният подход към туризма</i>	26	
1.2.2 <i>Растеж и развитие. Граници на растежа. Туристическо развитие</i>		30
1.2.3 <i>Концепция за устойчиво развитие – същност и принципи</i>		33
1.2.4 <i>Устойчивост</i>	35	
1.2.5 <i>Устойчиво развитие на туризма</i>	36	
1.2.6 <i>Планиране на устойчивото развитие на туризма</i>	47	
2 ПРИРОДНАТА СРЕДА – УСЛОВИЕ И РЕСУРС ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА НА ВИТОША		56
2.1 ТУРИСТИКО-ГЕОГРАФСКО, ТРАНСПОРТНО-ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ. ТРАНСПОРТНА		

ДОСТЪПНОСТ	56	
2.2	ГЕОМОРФОЛОЖКИ УСЛОВИЯ И РЕСУРСИ	60
2.3	КЛИМАТИЧНИ УСЛОВИЯ И РЕСУРСИ	63
2.4	ХИДРОЛОЖКИ УСЛОВИЯ И РЕСУРСИ	66
2.5	БИОГЕННИ УСЛОВИЯ И РЕСУРСИ	70
2.5.1	Растителност и флора	70
2.5.2	Почвена покривка	72
2.5.3	Животински свят	73
2.6	ЛАНДШАФТНА СТРУКТУРА – УСТОЙЧИВОСТ, ЕКОЛОГИЧЕН КАПАЦИТЕТ, РЕКРЕАЦИОНЕН	76
ПОТЕНЦИАЛ		
2.6.1	Систематизация на ландшафтите	76
2.6.2	Устойчивост на ландшафтите	76
2.6.3	Екологичен поемнен капацитет на природните комплекси	77
2.6.4	Туристическа атрактивност на ландшафтите	78
2.6.2	Въздействие на туризма върху природните комплекси	78
2.7	ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА РАЗВИТИЕ НА СКИ ТУРИЗЪМ	80
3	СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКАТА СРЕДА – УСЛОВИЕ И РЕСУРС ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА	83
НА ВИТОША		
3.1	КРАТКА ИСТОРИЯ НА РЕГИОНА	83
3.2	ЕТНОКУЛТУРНИ ОСОБЕНОСТИ НА МЕСТНОТО НАСЕЛЕНИЕ	86
3.3	ДЕМОГРАФСКА СИТУАЦИЯ	86
3.4	СЕЛИЩНА МРЕЖА	89
3.5	ОБЩА ИНФРАСТРУКТУРА	90
3.5.1	Техническа инфраструктура	90
3.5.2	Социална инфраструктура	93
3.6	АНТРОПОГЕННИ ТУРИСТИЧЕСКИ РЕСУРСИ	98
3.6.1	Материално културно наследство	98
3.6.2	Нематериално културно наследство. Събития	99
3.6.3	Развлекателни обекти и центрове за прекарване на свободното време	101
3.7	ОТНОШЕНИЕ НА МЕСТНОТО НАСЕЛЕНИЕ КЪМ РАЗВИТИЕТО НА ТУРИЗМА	103
3.7.1	Отношение на столичното население към проекта за обновяване на ски зона Алеко на Витоша ски АД	105
4	ПРАВНО-ПОЛИТИЧЕСКАТА СРЕДА – ПРЕДПОСТАВКИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ЗА УСТОЙЧИВО	РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА НА ВИТОША
		109
4.1	УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В НОРМАТИВНАТА УРЕДБА	109
4.1.1	Общ преглед на законодателството	109
4.1.2	Субекти на туристическата политика и техните правомощия	111
4.1.3	Противоречия по отношение на устройствената политика	112
4.1.4	Ограничителни режими прилагани в политиката за устойчиво развитие на туризма.	113
4.2	ОРГАНИЗАЦИОННА СТРУКТУРА НА УПРАВЛЕНИЕ НА ТУРИЗМА НА МЕСТНО НИВО.	115
4.2.1	Отношение на публичните субекти на туристическата политика на местно ниво	115
4.3	ОТНОШЕНИЕ НА ОСНОВНИТЕ ГРУПИ ЗАИНТЕРЕСОВАНИ СТРАНИ ВЪЗ ОСНОВА НА	ТЕРЕННО ПРОУЧАВАНЕ.
		116
5	РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА НА ВИТОША	132
5.1	ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА НА ВИТОША	132
5.2	ТУРИСТИЧЕСКО ТЪРСЕНЕ	136
5.2.1	Потенциално търсене	136
5.2.2	Реално търсене	142
5.3	ТУРИСТИЧЕСКО ПРЕДЛАГАНЕ	147
5.3.1	Настаняване	147
5.3.2	Заведения за хранене и развлечения	157
5.3.3	Транспортна инфраструктура	160

5.3.4	<i>Инфраструктура за ски спорт и туризъм</i>	163
6	КОНЦЕПЦИЯ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА НА ВИТОША	173
6.1	ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА	173
6.1.1	<i>Проблеми на природната среда</i>	173
6.1.2	<i>Проблеми на социално-икономическата среда</i>	175
6.1.3	<i>Проблеми на общата и туристическата инфраструктура</i>	177
6.1.4	<i>Проблеми на туристическия продукт на дестинацията</i>	179
6.1.5	<i>Проблеми на туристическата материална база</i>	184
6.1.6	<i>Кадрови проблеми</i>	186
6.1.7	<i>Проблеми на реализацията на туристическия продукт</i>	186
6.1.8	<i>Проблеми на туристическата политика и планиране</i>	187
6.1.9	<i>Организационни и управленски проблеми</i>	189
6.2	СТРАТЕГИЯ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА	191
6.2.1	<i>Мисия</i>	191
6.2.2	<i>Визия</i>	191
6.2.3	<i>Приоритети, цели и препоръчителни мерки.</i>	191
	ЗАКЛЮЧЕНИЕ	197
	БИБЛИОГРАФИЯ	202
	СВИТЪК ПРИЛОЖЕНИЯ	211
	СВИТЪК КАРТИ	263

2 СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ

Обоснована е актуалността на темата на дисертацията, като е подчертана значимостта ѝ не само в местен, но и в национален контекст, от гледна точка на нестихващия конфликт между опазването на природата и нуждите и амбициите за развитие на туризма в българските планини. За разрешаването на конкретния практико-приложен проблем е подчертана необходимостта от приложението на научен подход за операционализиране на концепцията за устойчиво развитие на туризма в дестинацията, както и необходимостта от преминаване от прагматична към концептуална туристическа политика за планината.

ГЛАВА I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. **Методологични основи на изследването**

Описани са обекта и предмета на проучването, както и целта и основните изследователски задачи. Изтъкнати са основните аргументи за избора на обект и е подчертан комплексният и интегрален характер на изследването. Обоснован е териториалният обхват на изследването и са представени най-важните общи характеристики на обекта – граници, площ, статут и др. Описана е методиката на проучването: период, етапи, времеви обхват, изследователски принципи и подходи, източници на информация, приложени научни методи.

По-подробно са разгледани специално разработените или адаптирани от автора методики, приложени в хода на изследването,

2. **Теоретични основи на изследването**

Въз основа на преглед на голям брой научни публикации, както от чужди, така и от български автори е направен опит за обобщение и систематизиране на научното познание в областта на концепцията за устойчиво развитие на туризма и нейното операционализиране. Последователно и взаимнообвързано са разгледани понятията туризъм, растеж, развитие, устойчиво развитие, устойчивост, устойчиво развитие на туризма. Това е свързано с определянето на цялостния подход за провеждане на проучването.

Приложението на концепцията за устойчиво развитие на туризма изисква комплексен подход и възприемането на туризма като сложна система, включваща както вътрешната, така и външната среда (природна, социална, икономическа, политическа, технологична и културна). За системата на туризма са

характерни всички свойства на сложните системи, но от особено важно значение за нейната устойчивост се явяват свойствата самоорганизация и адаптивност. Системата на туризма има пространствено и темпорално измерение, а нейните йерархични нива са туристическа индустрия-туристически продукт-система на туризма. Подчертано е, че устойчивостта на конкретна териториална система на туризма до голяма степен зависи от установените взаимоотношения на партньорство между заинтересованите от развитието на туризма страни. Системите за краткотраен отход не се отличават съществено по своята структура, свойства и измерения от останалите видове системи на туризма, но имат някои специфични особености, които оказват влияние върху тяхната устойчивост.

Растежът е тясно икономическо понятие с подчертано количествени характеристики, докато развитието е по-широк социално-икономически термин, отразяващ качествено изменение или състояние, което има и пространствено измерение. Развитието не зависи непременно от растежа, но растежът е силно зависим от развитието. Устойчивостта като характеристика на развитието не е тъждествена на нулев растеж, но условията на средата и нейното състояние поставят граници пред растежа. Устойчивото управление на растежа изисква балансирано и комбинирано приложение на екологичен (рестрикции и регулации) и икономически (пазарен) подход. Резултатите от туристическото развитие се изследват в контекста на времето и пространството. Устойчивото развитие на туризма изисква отказ от подхода на ненамеса, балансиран пространствен модел (дисперсен и/или концентриран), както и запазване на относителна независимост чрез балансиране между ендо- и екзогенното развитие. Етапите през които преминава туристическото развитие очертават жизнения цикъл на дестинациите и продуктите. Туристическото развитие има цикличен характер, зависещ от адаптивните способности на системата. Всеки етап от развитието се характеризира с проявлението на различни по характер, място, оценка, управляемост и пр. влияния на туризма, като политиката за устойчиво развитие на туризма изисква стимулиране на положителните и регулиране на отрицателните влияния.

Въпреки че има официално приета дефиниция за устойчиво развитие на глобално ниво, концепцията за устойчиво развитие е подложена на широки интерпретации. Общото в различните разбирания е, че тя има антропоцентричен характер и отразява връзката на човешкото развитие с опазването на околната среда. Неопределеността на идеята произтича и от нееднородния контекст, в който трябва да бъде приложена, поради което тя има важно контекстуално измерение. Концепцията за устойчиво развитие е регулативна, дефинираща нормативната рамка на процеса на развитие, интердисциплинарна е и ориентирана към бъдещето. Тя може да бъде интерпретирана като баланс на интереси, изискваща партньорство и диалог, като подход и начин на мислене, обща философия и необходима утопия. Тя не е конкретна цел, която да бъде постигната. За операционализирането на концепцията е необходимо да бъдат следвани принципи, като един от най-важните е равнопоставеността между екологичните, икономическите и социални цели на развитието. Реалното приложение на концепцията зависи от поведенческия, научен и политически аспект на концепцията.

Устойчивостта е качествена характеристика на развитието. Тя е комплексно понятие и е пространствено диференцирана, като зависи от състоянието на системата в конкретен ареал. Тя е динамично понятие, което може да придобива различни значения във връзка с промените в контекста, което поставя изискването за непрекъснат процес на планиране и управление. Тя може да бъде разглеждана като дългосрочна стратегическа цел или по-скоро стремеж, желано състояние на системата, характеризиращо се с равновесие и баланс между различните аспекти на развитието, между различните интереси, между различните компоненти на системата, между различните пространствени равнища, съобразено с конкретните условия на средата.

Абстрактността и особеностите на цялостната идея за устойчиво развитие се отнасят напълно и за концепцията за устойчиво развитие на туризма. Невъзможността да се обективизира понятието „устойчив туризъм“ води до появата на сходни концепции – мек, качествен, интелигентен, отговорен, туризъм с ограничено въздействие, алтернативен, зелен, екотуризъм, бавен туризъм и пр. Реалните проблеми възникват от вътрешно присъщите за туризма особености, които се свеждат до натиск върху средата и възникване на конфликти. От друга страна външната, среда поставя ограничения пред развитието, които могат да бъдат фатални за самия туризъм, ако той не се съобрази с тях. Развитието

на туризма е устойчиво, тогава когато са взети предвид ограниченията и предпоставките на природната и социо-културната среда, когато се минимизира неизбежният натиск върху средата, и когато се търсят компромисни решения за конфликтните ситуации.

Концепцията за устойчивото развитие на туризма е най-новият етап от еволюцията на схващанията за развитието на туризма. Според съвременните разбирания устойчивостта на туризма не зависи от неговия мащаб и не е присъща само на алтернативните „малки“ форми на туризъм.

Съществуват 4 основни съдържателни подхода към концепцията за устойчиво развитие на туризма: алтернативен, туристико-центричен, приносен и интегрален подход. Всеки от подходите има предимства и недостатъци, но провеждането на политика за устойчиво развитие на туризма, особено на местно ниво, изисква придържането към интегралния подход. От своя страна интегралният подход също има своите разновидности (пазарно-ориентиран, продуктово-ориентиран, средови и неотоничен), като има свойството и свободата да приема различните нюанси на „зеленото“. Приложението на концепцията за устойчиво развитие на туризма изисква комбиниран ресурсно-средови и продуктово-пазарен подход или „умерено зелен“ подход.

В научния дебат около проблема за провеждането в действие на концепцията за устойчиво развитие на туризма се преплитат 3 основни концепции: поемнен капацитет, граници на растежа и капитал, които са раздробени на множество субконцепции във връзка със сложния характер на проблематиката. Централно място в дебата заема най-рано възникналата – концепцията за поемнен капацитет, която поради неизяснената си концептуална основа все още се счита за неприложима на практика. Зад нея се крие концепцията за границите на растежа, като съществуват 3 основни подхода за тяхното определяне – ресурсно-базирани, дейностно-базирани и общностно-базирани. Приложението на различните подходи води до различни и нееднозначни резултати, които отразяват различни аспекти на капацитета. Приоритизирането на един или омаловажаването на друг резултат не би могло да доведе до устойчиво развитие на туризма априори, тъй като границите на растежа са повече морална и само отчасти научна категория. Капацитетът има различни измерения: физически, екологичен, психологически, социален, икономически и политически. Екологичният капацитет и физическият капацитет не са еднозначни понятия, а екологичните граници на растежа не могат да се измерват с броя на туристите и зависят от екологичното състояние на природната среда. Поемният капацитет е научна концепция, която помага да се определи максимално приемливото ниво на човешките дейности, броят на хората, вида земеползване и физическото развитие, които могат да бъдат понесени от изследваната територия, без да причиняват необратими щети на околната среда. Определянето на капацитета се основава на оценка, чиято цел е определяне на прага, над който измененията от туристическите дейности стават неприемливи за цялата система (съставена от природни и антропогенни елементи). Общностно-базираната устойчивост предполага намирането на компромисни решения между различните интереси на заинтересованите групи и би могла да бъде интерпретирана като капацитет на социално-икономическата среда. Той се определя от това, което искат заинтересованите от развитието на туризма страни - местното население, туристите; частни и публични организации и околната среда, представлявана от различни публични и неправителствени организации от областта на природозащитата. Общностно-базираните граници на растежа могат да бъдат определени от общността чрез конструктивен диалог с аргументирано представяне на интересите, търсене и намиране на взаимноизгодни и взаимноприемливи решения и при ясно определени граници на компромисите. Бъдещите поколения, в качеството си на заинтересована страна, могат да участват в диспута само задочно, което поставя изискването за прилагането на дългосрочен стратегически подход. В крайна сметка операционализирането на концепцията за устойчиво развитие на туризма зависи от намирането на баланс между различните интереси.

Макар да не се ползва все още с популярност в научните изследвания за развитието на туризма, е отделено внимание и на „капиталовата“ концепция, произхождаща от сферата на икономиката, според която устойчивостта зависи от баланса между различните форми на капитала, които според някои автори са 4, според други 5, а според трети дори 7- природен, социален, човешки, физически, финансов, културен и политически. Устойчивостта зависи от състоянието на капиталовите запаси във всичките му форми, които трябва да се запазят или да се увеличават с времето, но не като обща сума. Фундаментален

е природният капитал, който осигурява ресурси, рециклира отпадъци, предоставя екосистемни услуги под различни форми. Устойчивостта на развитието зависи от запазването на равнището на всеки вид капитал. Заменяемостта на един вид капитал с друг води до отслабване на общата устойчивост, защото това има потенциала да намали общата сума на капитала. Потенциалът за неустойчивост се крие в загубата на един или повече капиталови ресурси или в замените, направени между различните форми на капитала. Той зависи и от степента, до която всеки спад представлява достигане на някакъв критичен праг, или ако не е така, то всеки спад в една форма, се компенсира чрез увеличаване на други форми на капитала.

Направен е преглед на схващанията за същността на планирането и конкретно на планирането на устойчивото развитие на туризма, както и на вариациите в мненията за необходимостта от планиране на устойчивото развитие на туризма. Направен е преглед на българския опит в областта на планирането изобщо и конкретно на устойчивото развитие на туризма, като е изведен изводът, че макар да има напредък по отношение на осъзнаването на необходимостта от преминаване към концептуална туристическа политика за устойчиво развитие, действителното възприемане на концепцията за устойчиво развитие на туризма като принципен подход все още е открит въпрос.

Въз основа на научни публикации е разгледан алгоритмът на плановия процес и по-специално на планов процес за устойчиво развитие на туризма. Изяснена е същността на концепцията като краен продукт на плановия процес и като документ, като е обърнато специално внимание на такъв, посветен на устойчивото развитие на туризма, както и различията с други планови документи (общински/регионални планове за развитие и плановете за управление на защитени територии).

Въз основа на преглед на публикации от световно и европейско равнище е изтъкната необходимостта от провеждане на специализирано планиране за устойчиво развитие на туризма в защитените територии. Изяснени са основните принципи и подходи за провеждане на подобен род планиране.

ГЛАВА II. ПРИРОДНАТА СРЕДА – УСЛОВИЕ И РЕСУРС ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА ВЪВ ВИТОША ПЛАНИНА

Във връзка с необходимостта от определяне на екологичната туристическа поемна способност на природната среда е направен подробен покомпонентен анализ с цел събиране на информация за рекреационните условия и ресурси, въздействия на туризма, протичащи актуални природни процеси и състояние на компонентите на природната среда. Тя е използвана за извеждане на хоризонталната структура на природните комплекси, оценка на тяхната устойчивост, индивидуално определяне на екологичната поемна способност на всеки ландшафт в реални граници, и оценка на туристическата атрактивност на ландшафтите. Природните комплекси в планината Витоша са класифицирани в 3 класа, 3 подкласа, 2 типа, 11 рода, 7 подрода, 7 вида и 7 подвида ландшафти, за което е разработен ГИС модел. Диференцирани са 183 подвида природни комплекси. Въз основа на получените резултати са направени изводи за общото въздействие на туризма и специално на ски туризма върху природната среда. Въз основа на пространствен анализ, отчитащ въздействието на различни ограничителни фактори (природни, нормативни, социални) е направена оценка на възможностите на планината за развитие на ски туризъм.

Витоша има уникално местоположение в близост до милионната столица, което освен безспорно предимство е и сериозно предизвикателство – тя е твърде близо, за да е пълноценна дестинация за дълготраен отдих, твърде далеч, за да е типичен градски парк и е традиционна дестинация за крайградски краткотраен отдих. Този факт и някои външни фактори предопределят предимно местното ѝ значение и ограничават възможностите на планината за разширяване на пазарния периметър. Силната зависимост на краткотрайния отдих от разстоянията предопределя неравномерното разпределение на потенциала на търсенето – силна концентрация в северната част, а в южната част се наблюдава „туристическа сянка“. Въпреки изключително благоприятното транспортно-географско положение, Витоша е със затруднен транспортен достъп.

Подробният покомпонентен анализ на елементите на природната среда показва, че Витоша има безспорни рекреационни качества – високопланински релеф и климат и богато биологично разнообразие, но въпреки това планината не се отличава с изключителна атрактивност. Нейната ценност от

туристическа гледна точка се състои в богатото ландшафтно разнообразие, което силно контрастира на фона на градската среда. Най-атрактивните природни комплекси обхващат предимно високопланинската част и подножието на Витоша, а среднопланинският пояс има предимно транзитно значение. Туристическата усвоеност на ландшафтите оказва съществено влияние върху атрактивността им. Туризмът не вреди осезаемо на природните елементи по отделно, но предизвиква трансформация на ландшафтите най-вече чрез тяхното усвояване, което може да доведе дори до загуба на рекреационни качества. Общото състояние на отделните природни компоненти е сравнително добро, но в природните системи и между тях протичат интензивни естествени процеси, които в допълнение със силната антропогензация на планината в миналото са причина за значителната неустойчивост на цялостния природен комплекс в планината. Ролята на туризма за това не е водеща - туризмът всъщност се развива в природни системи с вече отслабени самовъзстановителни способности, което изначално понижава екологичната поемна способност на ландшафтите. Туристическите дейности, които провокират прекрачване на екологичния праг са застрояването и ски туризмът, като на територията на ПП Витоша е налице тясна връзка между тях. И въпреки че ски туризмът предизвиква приближаване и дори прекрачване на екологичния праг, той не е причина за значителна трансформация на ландшафтите и при съобразяване с природните ограничения и провеждането на адекватни ландшафтоподдържащи мерки не води непременно до необратимост на негативните процеси. Съпътстващото го застрояване предизвиква значителна трансформация на средата. Планината има ограничен потенциал за развитие на ски туризъм, както поради природни, така и поради редица нормативни и социални ограничения, като поемният ѝ капацитет възлиза на около 3000 скиори дневно. Екологичният капацитет в района на ски зона Алеко е изчерпан. В района на ски зона Ветровала-Коняръника съществува значителен неусвоен потенциал.

Въз основа на разработената от автора матрица „Екологичен капацитет/Атрактивност“ е предложен препоръчителен пространствен модел за бъдещо устойчиво устройство и управление на туризма в планината, също представен на самостоятелна карта. (Приложение 1)

ГЛАВА III. СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКАТА СРЕДА – УСЛОВИЕ И РЕСУРС ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА ВЪВ ВИТОША ПЛАНИНА

В тази глава е направен анализ на социално-икономическата среда от гледна точка на нейните ограничения и предпоставки за развитие на туризма в дестинацията.

Направен е кратък преглед на историческото развитие на региона от Античността до наши дни, проучени са етноложките и етнографски особености на коренното население, анализирана е демографската ситуация въз основа налични статистически данни, анализирана е селищната среда на основата на теренни наблюдения и литературни източници, направен е анализ на общата инфраструктура (техническа и социална), направена е инвентаризация, систематизация, оценка и класификация на обектите на материалното културно наследство, направен е анализ на нематериалното културно наследство интерпретирано като туристически ресурс въз основа на изготвен общ културен календар, събрана, систематизирана и анализирана е информация за развлекателни обекта и центрове за прекарване на свободното време, направен е вторичен анализ на налични социологически проучвания, относно отношението на местното население към развитието на туризма, включително и на отношението на столичани към проекта за обновяване на ски зона Алеко на Витоша ски АД. Витоша има богато историческо минало и културно наследство от всички епохи, специфични етнокултурни особености на коренното население – етнографски и диалектни различия, живо нематериално културно наследство, дори обекти със световно значение. Въпреки богатото културно наследство се наблюдава склонност към имитация на други дестинации от страната и чужбина. Наблюдава се преобразяване на селищната среда, а местните занаяти са замрели.

Анализът на социално-икономическата среда показва значителни контрасти между северната и южната част на Витоша – силно развит север и обезлюдяващ се юг. Този контраст се обуславя от формираната се модел от типа център-периферия около столицата още през 50-те години на XX век. В северната част на планината протичат интензивни урбанизационни процеси, които постепенно обхващат и западното и източното подножие. Това води до подмяна на рекреационната среда – от природна

(селска) в градска. Туристическите центрове на територията на ПП Витоша имат хаотичен облик като особено в северозападната част се наблюдава ситуация, наподобяваща „дифузен град в планината“. Наред с преобладаващо жилищните функции на селищата, туристическата функция е добре развита в северната част на планината, но не и в южната.

Много остри проблеми се разкриват по отношение на техническата инфраструктура на дестинацията, особено липсата на канализация и съоръжения за пречистване както на питейните, така и на отходните води, проблеми със сметосъбирането и сметоизвозването, проблеми със снегочистването и поддръжката на пътищата, проблеми с водоснабдяването, електроснабдяването и т.н. По отношение на социалната инфраструктура по-съществени проблеми се наблюдават в системата сигурност.

Анализът на антропогенните туристически ресурси показва, че въпреки богатото културно наследство, потенциалът за развитие на културен туризъм е слабо усвоен и в много от случаите културното наследство е изложено на риск. Културният профил на дестинацията се определя от религиозните и историко-археологическите обекти, като последните не само че не са валоризирани, но не са и проучвани. Съществува съществен потенциал за разработване на събитийен туризъм въз основа на живите традиции на местното население, като пречките за осъществяване са предимно организационни. Въпреки че геотермалните води в подножието на Витоша са слабо усвоени, делът на развлекателните обекти и центрове за прекарване на свободното време с насоченост към СПА и уелнес е най-значителен, следвани от спортните обекти и изкуствените атракциони. Значителният обем на предлагането в развлекателни обекти и центрове за прекарване на свободното време в градските части, косвено подсказва, че градът е сериозна конкуренция на природната среда на ПП Витоша.

Отношението на местната общност към въпроса за развитието на туризма в планината като цяло е положително, но е по-позитивно в северната част, отколкото в южната. Местното население има добре развито екологично съзнание като цяло и не е склонно да прави големи компромиси по отношение на опазването на природата. Критичният праг на социалния капацитет на практика съвпада с екологичния капацитет – определя се от абстрактната представа за съхранена природна среда, като не се наблюдават екстремни състояния на пълно отричане или безпрекословна подкрепа на туристическото развитие. Витоша е ценна за хората преди всичко като туристическа дестинация и като осигуряваща качествена среда за обитаване, а не защото е защитена територия. Проектът за обновяване на ски зона Алеко на инвеститора Витоша ски АД е непознат за голяма част от столичани (около 50%), а отношението към него не е еднозначно. Макар и избледняваща, олимпийската мечта за домакинство на зимна олимпиада все още е актуална в общественото пространство, което би могло да доведе до еуфорични настроения по отношение на зимното усвояване на планината.

ГЛАВА IV. ПРАВНО-ПОЛИТИЧЕСКА СРЕДА – ПРЕДПОСТАВКИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА ВЪВ ВИТОША ПЛАНИНА

Без претенции за изчерпателност в тази глава е направен опит за анализ на предпоставките и ограниченията за прилагане на политиката за устойчиво развитие на туризма, заложи в нормативната уредба на страната, анализирана е организационната структура за управление на туризма на местно ниво, вижданията и намеренията на публичните субекти на местно ниво на основата на съществуващи планови документи и са представени резултатите от проведеното полуструктурирано дълбочинно интервю с ключови информатори като своеобразен „сондаж“ на отношението на част от заинтересованите групи.

Анализът на нормативната уредба показва, че развитието на туризма се регламентира от значителен обем нормативни документи и актове. Законите са обвързани в сложна система по отношение на въздействието им върху туризма. Многобройните изменения дори на непряко свързани с туризма закони са предпоставка за съществени изменения на факторите на средата на туризма, към които той трябва да се адаптира. Повечето закони се ограничават само в един от аспектите на устойчивото развитие, което може да означава неспособност за синхронизиране на целите за постигане на устойчиво развитие. Въпреки че има известна еволюция по отношение на съдържателните подходи по отношение на политиката за устойчиво развитие и в частност устойчивото развитие на туризма все

още преобладава секторното и алтернативно разбиране за устойчивост на туризма. В допълнение на това се наблюдава неразбиране на системната същност на туризма, дори и от специалния закон за туризма.

Въпреки декларираната заявка за подобряване на междуинституционалното взаимодействие и изграждането на партньорски взаимоотношения между заинтересованите страни в туристическото законодателството, все още не са напълно ясно и достатъчно изчерпателно решени въпросите относно организационната структура на туризма (например напълно са игнорирани дирекциите на защитените територии като субект на туристическата политика), относно ангажиментите, отговорностите и правомощията на публичните субекти, относно необходимата компетентност на заемащите отговорни постове в системата на туризма, относно механизмите за финансиране на развитието на туризма и тяхната децентрализация (особено в защитени територии) и т.н.

Много остри са множество принципи противоречия по отношение на устройствената политика - не се изисква и не се гарантира осъществяването на устройствения процес на действително дългосрочна планова основа, подценява се обществения интерес и се приоритизира частния, градоустройствените концепции игнорират екологосъобразността на устройството на територията, като липсват нормативи или методики за определяне на екологичен капацитет. Така устройствената политика вместо в решение, в много случаи се превръща в проблем.

Взаимното игнориране на Закона за защитените територии и Закона за устройство на територията е довело до взаимно изключване между Плана за управление на ПП „Витоша“ и Общия устройствен план на столицата, в следствие на което специализираното туристическо устройство на територията на Парка е изцяло отворен и нерешен проблем. В допълнение на това е налице „нормативен хаос“ - самоцелно обявяване на множество и често взаимно противоречащи си статuti на планината.

Значителен е арсеналът от ограничителни режими по отношение развитието на туризма, с които би трябвало да се гарантира отстояването на обществения интерес без да се пречи на общественополезната предприемчивост. Те могат да се класифицират в три основни групи – регистрационно-лицензионен и разрешителен режим, съгласувателен режим и концесионен режим. Зад тези режими всъщност се крият тежък бюрократизъм и благодатна почва за корупционни практики.

Анализът на организационната структура на туризма в планината показва усложнена и неясна по отношение на линейност, функционалност и териториалност управленска структура. Липсва специална институция, която да представлява, управлява и регулира туризма в планината и да координира дейността на заинтересованите. Нито един от субектите не е направил задълбочен анализ на системата на туризма в планината. Липсва единна визия за развитието на туризма и на дългосрочен подход за развитие на туризма в планината. Липсва категоричност във възприемането на принципите за устойчиво развитие на туризма. Устойчивото развитие на туризма се отъждествява най-често с алтернативните форми на туризъм. През последния програмен период се наблюдава значителна еволюция в схващанията за устойчивост на туризма, като най-често се отъждествява с намирането на баланс. Отдалечаване на общините от визията за бъдещето на туризма в Парка. Планът за управление на ПП Витоша (2005-2014) е рестриктивен по-отношение на развитието на туризма и блокира възможностите за адаптиране на системата на туризма, поради стремеж за „замразяване“ на съществуващото състояние на инфраструктурата. Проектът за актуализация на ПУППВ (2015-2024) от своя страна е значително по-либерален и твърде амбициозен по отношение на конкретни проекти, с подчертана пазарно-ориентирана (светлозелена) концепция. За южните общини Витоша не представлява никакъв интерес от гледна точка на развитие на туризма.

Като цяло информаторите очертават балансирана визия за бъдещето на туризма в планината, основана на качествено ендогенно развитие, съобразено с изискванията на природната среда и осигуряващо ползи за местното население. Единици са тези, които наблягат само на икономическото растежно развитие. Доколкото се наблюдава застъпване за количествения подход, то той по-скоро е ориентиран към овладяване на упадъка.

Ключовите информатори са единодушни, че в момента Витоша (визирайки парковата част) е в упадък, започнал още през 90-те години. Като основни причини довели до разрухата се подчертават смяната на управленския модел и раздържавяването на собствеността на материалната база, както и влошаването на условията на туристическата достъпност. В южната част на планината туризмът никога не е бил развит, а в северната се наблюдават признаци на стагнация. Преобладава положително, но не еуфорично отношение към значението на туризма за икономическото развитие на региона, което е по-високо в северната и западната част на планината и значително по-ниско в южната. С най-положително отношение към туризма са представителите на бизнеса, а с подчертано негативно – представителите на неправителствените организации. Като най-важни предпоставки за развитието на туризма в планината се изтъкват предимно елементи на първичното предлагане, но преобразената местна културна среда е загубила своите рекреационни качества. С най-малко значение са редица политически фактори. Информаторите виждат бъдеще в развитието на пешеходния, ски и велотуризма. Най-съществените ограничители пред развитието на туризма според информаторите могат да бъдат обобщени в две групи – инфраструктурни и организационни, между които има преки връзки. Обединяващият двете групи проблем е финансов, свързан с липсата на инвестиции, особено публични. По отношение на проблема с достъпността на Витоша, ключово значение според информаторите има физическата достъпност, свързана със организацията и състоянието на транспортната и пешеходната инфраструктура, докато финансовата и организационната достъпност не оказват толкова съществено влияние. Преобладаващото мнение относно наситеността с настанителна база в планината е, че тя е достатъчна, но не и функциониращата. Налице е прекомерна концентрация в северната част на планината и практически липса на такава в южната.

Преобладаващата форма на собственост на туристическите обекти е частна на местни жители. В същото време се наблюдава и навлизането на външни (неместни) фирми, особено в Бояна. Въпреки проведената реституция и приватизация, държавните обекти също имат значителен дял, дори в някои туристически центрове тя е основна. Въпреки подчертано негативните оценки за проведената приватизация на материална база в планината, информаторите смятат, че собствеността трябва да бъде частна. По субективни преценки на информаторите икономическата ефективност на туристическия бизнес е средна до слаба.

По отношение на тенденциите в туристическото търсене се налагат следните изводи: преобладава природно-ориентирано некомерсиално търсене, наред с традиционните видове туризъм – планинарство, ски и вилен отдих, се наблюдава значително застъпване на нови летни „авантюристични“ практики – велотуризмът и екстремни спортове, незначителен е дялът на туристите с продължителен престой. Посещаемостта е висока целогодишно, но е концентрирана в края на седмицата, като се наблюдава силна зависимост от метеорологичните условия. Наблюдава се силно стеснен местен обхват на туристическия пазар.

Най-често споделяните негативни влияния на туризма са екологичните – замърсяване с битови отпадъци (но масово се констатира, че напоследък хората пазят), изливане на отходни води в реките, замърсяване на въздуха от транспорта, шум от мотори и ATV, браконьерство и вандализъм. За социални влияния съобщенията са единични – престъпност и наркомани, алкохолен туризъм. Често споделян факт е, че в настанителните обекти от подножието, особено в тези разположени на по-дискретно място се практикува секс туризъм.

По отношение на положителните влияния на туризма от екологична гледна точка информаторите са почти единодушни, че туризмът има съществен принос за екологичното възпитание и образование, както и че чрез него може да се популяризират дейностите по природоопазването. Съществени според информаторите са и социалните влияния свързани с здравен ефект, образование и възпитание, взаимност, облагородяване на средата и преди всичко създаване на работни места. Освен осигуряването на приходи (допълнителни) за местното население, чрез развитието на бизнес, не са редки мненията, че туризмът би могъл да осигури средства за опазването на природата и поддържането на инфраструктурата. Преобладаващото мнение е, че краткотрайният и дълготрайният отдих са напълно

съвместими – 85% от отговорите. Най-често изтъкваните аргументи са икономически. В някои от отговорите се изтъква, че все пак е необходимо да се даде приоритет на краткотрайния отдих.

Информаторите категорично дефинират като основен конфликт между обществен и частен интерес въпросът за опазването на природата и развитието на туризма. Конфликтът се провокира от „печалбарството“ от една страна, а от друга - от нарушаването на правата на собствеността. Информаторите смятат, че този конфликт се корени в липсата на адекватно планиране и разумно регулиране, от липсата на комуникация, както и от корупционни практики.

Положително, но подчертано умерено е отношението на информаторите по въпроса за развитието на ски туризма в планината. Повечето са на мнение, че разширяването на капацитета на ски зоната не е необходимо, но се налага реорганизация, като водеща концепция трябва да бъде „малко, но качествено“. Мнозина се застъпват и за тезата за разработването на повече ски зони, тъй като смятат, че планината го позволява. Тезата за поддържане на ски зоната в сегашния ѝ вид е неприемлива, както и тезата за разширяване на ски зоната. По отношение на проекта за обновяване на ски зона Алеко преобладават положителните мнения, но съпроводени от опасения за монополизирание на планината и недоверие към субекта на предложението. Тези аргументи напълно се припокриват с аргументите на информаторите с отрицателно отношение. Характерно за повечето одобряващи проекта е, че са примиренчески настроени. Най-сериозна подкрепа на проекта се регистрира сред представителите на публичните власти и бизнеса, а най-сериозен отпор сред представителите на НПО и местното население.

Налице е висока декларирана готовност за установяване на партньорски взаимоотношения, съпроводена същевременно със скептицизъм. Почти всички интервюирани смятат, че съвместната грижа за опазването на природното и културно наследство, както и предоставянето на информация за забележителностите и туристическото предлагане са най-важните области, в които може да се разгърне партньорството. С много важно значение също са дейности по съвместната реклама, опростяването на административните процедури за бизнеса, както и съвместното планиране на туристическото развитие в планината. Над 60% от информаторите смятат, че институцията, която трябва да инициира изграждането на партньорските отношения трябва да бъде Дирекцията на ПП „Витоша“. Над 50% от информаторите са на мнение, че е необходимо създаването на институция, която да се ангажира с управлението на туризма в планината. Тези, които имат положително мнение относно създаването на специализиран орган за управление в общи линии се поделят на две основни групи: такива които смятат, че този орган трябва да бъде изцяло самостоятелна и независима организация, създадена на доброволен принцип (20,1%) и тези които смятат, че е достатъчно да се създаде специализирана структурна част към Дирекцията на ПП „Витоша“ (23,7%). Според повечето информатори тази институция трябва да изпълнява всички управленски функции, да осигури координация и съгласуваност, да планира и маркетира, да упражнява контрол. Раздвоени са мненията относно въвеждането на регулации на туристическите дейности и въвеждането на посетителски такси на територията на ПП „Витоша“, като основните опасения на отричащите се свеждат до отлив на туристи. Като цяло информаторите очертават балансирана визия за бъдещото на туризма в планината, основана на качествено ендегенно развитие, съобразено с изискванията на природната среда и осигуряващо ползи за местното население. Единици са тези, които наблюдават само на икономическото растежно развитие. Доколкото се наблюдава застъпване за количествения подход, то той по-скоро е ориентиран към овладяване на упадъка.

ГЛАВА V. РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА ВЪВ ВИТОША ПЛАНИНА

В тази глава е направен анализ на съвременното състояние на системата на туризма в по-тесен смисъл .. От направения исторически преглед на развитието на туризма може да се заключи, че според модела на Butler (1980) до към 2005 г. Витоша е навлязла в етапа на упадък. За начало на този период може да се счита стартирането на процесите по раздържавяване на собствеността на материалната база и туристическа инфраструктура в средата и края на 90-те години. Различните продукти (видове туризъм), както и различните туристически центрове се намират в различен етап от своето развитие.

Проучванията на нагласите за посещение на Витоша показват, че планината не е популярна като дестинация сред гостите на столицата (българи и чужденци) и губи популярност сред столичното население, но декларираният интерес за бъдещи посещения е сравнително висок. Проучване сред

населението на областите в близката периферия на планината показва, че редовните посетители са столичани и перничани. Въпреки че в сезонните предпочитания за посещение слабо доминира лятото, няма напълно игнориран сезон. Най-съществените фактори, оказващи ограничително въздействие върху посещаемостта на планината, са липсата на свободно време, затрудненият достъп, цените и наличието на компания. В структурата на предпочитаните дейности преобладават планинарските походи и пикник, а от спортните активности, чиито дял е сравнително малък, абсолютен фаворит е карането на ски. Хората проявяват по-голяма критичност към елементите на вторичното предлагане, докато тези на първичното получават по-висока оценка.

По отношение на реализираните нощувки е налице катастрофална тенденция в предлагането на услуги по настаняване на територията на ПП Витоша в сравнение с исторически данни от края на 80-те и началото на 90-те години. В софийското подножие на Витоша през последните години се отчита съществен спад, дължащ се вероятно на настоящата икономическа криза. Доминира вътрешният пазар, при който негативната тенденция е по-силно изразена, отколкото при външния пазар. Туристическият бизнес в подножието на Витоша фактически не е ориентиран към планината, а към града. Посещаемостта е концентрирана в делничните дни. Наблюдава се значително застъпване на социално неприемливи практики.

В посещаемостта на ПП Витоша също се наблюдава сериозен спад в сравнение с данни от предходни периоди, но тя все още е сравнително висока. Туристопотокът е концентриран повече през летните и значително по-малко през зимните месеци, както и в края на седмицата, а в териториален аспект в северната част на Парка. Наблюдава се силна зависимост на посещенията от метеорологичните условия. Категорично преобладават едnodневните посещения, осъществявани най-често със семейството или приятели и по-рядко индивидуално. Обезпокоително висок е делът на навлизанията в парковата територия с лични автомобили. Въпреки че ясно се открояват като по-предпочитани няколко местности, като цяло туристопотокът има дифузен характер.

Обектите с културно-познавателна насоченост в дестинацията имат неколккратно по-висока посещаемост от обектите с природно-познавателна насоченост.

Анкетните проучвания показват, че ски туризмът на Витоша има потенциал да привлече значителен туристопоток, както от местен, така и от външен контингент. Но към момента реалното търсене на продукта на ски туризма е 12-13 пъти по-малко от потенциалното търсене, а търсенето от страна на местното население е 5 пъти по-малко от потенциалното.

Въпреки установените тежки бюрократични механизми и правила, официалната статистика и множеството регистри се оказват ненадежден източник на информация, на базата на който да се направи реалистичен анализ на процесите и тенденциите протичащи в сектора на предоставяне на основни туристически услуги (настаняване и хранене), а за допълнителните услуги изобщо няма официални данни. Парадокс е, че много по-надежден източник на информация е Интернет, както показва събраната и верифицирана на терен информация.

В района на Витоша ключово значение има малкият бизнес в предоставянето на услуги по настаняване. Малките предприятия изпитват засилена конкуренция от страна на навлезлите по-крупни играчи на пазара, основаваща се на по-високите количествени параметри на предлагането. Висок е делът на некатегоризираните обекти, особено на територията на Парка. Тенденциите по отношение на организационната достъпност в сектора на настаняването се характеризират с постепенно отпадане на ведомствените обекти, но расте делът на обществено недостъпните обекти (превърщат се в частни вили). Анализът на динамиката на настанителните обекти потвърждава катастрофата, наблюдаваща се на територията на Парка и показва подмяната на много малки и малки обекти с обекти с по-голям капацитет в софийското подножие. Обвързването на размера на туристическия данък с категорията на обектите значително изкривява реалната картина по отношение на качеството на предлаганите услуги. Средното ценово равнище е ниско. Съществува известна зависимост, макар и не силно изявена, между ценовото равнище в даден туристически център или зона и отдалечеността от центъра на София – колкото по-близо, толкова по-високи цени. Парадоксално е, че територията на Парка не оказва такова влияние, напротив – цените намаляват, при това драстично.

Въпреки общата тенденция на драстично количествено, но не и качествено увеличаване на предлагането в сектора хранене в подножните части, на територията на ПП Витоша, където доминират еднократните посещения, функцията хранене не е приоритетно застъпена, за сметка на настаняването.

На фона на преобладаващото използване на личен автотранспорт от страна на туристите, проблемът с паркирането е повсеместен. Системата на обществения транспорт е достатъчна по отношение на количествените си параметри, но е дебалансирана във функционално и териториално отношение, несъответстващо на простраствено-времето разпределение на туристическия поток и неговото поведение и изисквания.

Пешеходната инфраструктура е преоразмерена, в незадоволително състояние и с не добра информационна осигуреност. Освен за пешеходен туризъм, тя се използва и за практикуването на несъвместимите с него вело и конен туризъм, което е предпоставка за проявление на социални и екологични негативни влияния. Пешеходната инфраструктура не осигурява никакви приходи от туризъм, но изисква разходи за редовна поддръжка.

По своите количествени параметри наличната инфраструктура за ски туризъм, надхвърля капацитетните възможности на планината в зависимост от природните и социалните ограничения, както и от установените ограничения в нормативната уредба. Тя е достатъчна да задоволи потенциалните потребности на столичното население и дори да поеме допълнителен туристопоток от по-отдалечените пазари при по-равномерно разпределение по време на ски сезона. По-своите функционални характеристики инфраструктурата е сериозно дебалансирана – структурни и териториални диспропорции, непригодност за ползване, ниска ефективност, недостъпност и др. Основните конкуренти на продукта на ски туризма в планината са Боровец и Банско, а останалите ски центрове в страната не представляват съществена конкуренция. В действителност и в зависимост от въведения експлоатационен режим на работа, ски зона Алеко губи конкурентноспособност дори и спрямо малките центрове. Недостъпният характер на проекта за обновяване на туристическа и ски зона Алеко на инвеститора Витоша ски АД и по-специално на неговите конкретни параметри, не предоставя възможност за изразяване на обективно становище в подкрепа или за отхвърляне на проектното предложение.

ГЛАВА VI. КОНЦЕПЦИЯ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА ВЪВ ВИТОША ПЛАНИНА

В тази глава е направен опит за синтезирано и систематизирано представяне на основните проблеми на туристическото развитие във Витоша въз основа на направения ситуационен анализ, предложени са възможни решения на проблемите и е формулирана препоръчителна стратегия за подобряване на състоянието на системата на туризма.

Анализът на актуалното състояние на дестинация Витоша дава основание то да бъде оценено като постстагнация, но пред прага на нов жизнен цикъл, което изисква целенасочени и активни действия от страна на всички заинтересовани страни. Като цяло ключовият проблем може да бъде определен като организационен – устройствен и управленски. Причините довели до това състояние на системата на туризма в планината са комплексни, както под въздействието на външни, така и на вътрешни фактори.

В миналото изграждането на туристическата инфраструктура и суперструктура не е било съобразено с екологичното състояние на природните системи и е следвало дифузията пространствен модел, както на територията на Парка, така и извън него, което стои в основата на проблемите на природната среда и оказва влияние върху качествата на рекреационния ландшафт в планината. Проблемът като цяло е в неприложеното или липсващо специализирано устройствено планиране както на територията на Парка, така и извън него. Предлага се препоръчителен пространствен модел и принципни насоки за бъдещо устройствено планиране и управление на туризма, съобразено с екологичното състояние на природните комплекси и туристическата им атрактивност, целящ балансиране и същевременно разтоварване на парковата територия от туристическото усвояване и пълноценно оползотворяване на потенциала на витошките селища (табл. 1 и Приложение 1)

Табл. 41. Принципни насоки за бъдещо екологосъобразно туристическо устройство и управление на планината Витоша

Категория ландшафти	Пространствен модел на туристическо развитие	Ниво на туристическо усвояване	Мерки	Управление на посетителите
1. Ландшафти с изчерпан екологичен поемнен капацитет и ниска степен на атрактивност	Максимално концентриране	Намаляващо	Транзитни ландшафти. Пунктови обекти. Ограничаване на достъпа, където е възможно. Рекултивация (разчистване на нефункциониращи обекти) и поддържащи ландшафта мерки.	Придвижване по строго регламентирани пътеки или възжени линии. Регламентиране на велотуризма (даунхил). Контролирано посещение на пунктови обекти.
2. Ландшафти със свободен екологичен поемнен капацитет и ниска степен на атрактивност.	Контролирана дифузия	Умерено нарастващо	Повишаване на атрактивността на ландшафта - експониране на забележителности, кътове за отход, погледни места, подобряване на достъпа. Подобряване на общата и туристическа инфраструктура.	Регламентиране на туристическите дейности.
3. Ландшафти с изчерпан екологичен поемнен капацитет и висока степен на атрактивност.	Концентрация- на територията на Парка, при съблюдаване на физическия и психологическия капацитет.	Намаляващо	Зимна и лятна експлоатация. Нормативи за туристическо натоварване (ски терени). Подобряване на инфраструктурата при минимизиране на модифициращите въздействия върху ландшафта. Рекултивация (разчистване на нефункциониращи обекти) и поддържащи ландшафта мерки.	Регулиране на туристическия поток – контрол върху достъпа. Строга регламентация на туристическите дейности.
	Дифузия към населените места при съблюдаване на социалния и психологически капацитет.	Запазващо до умерено нарастващо		
4. Ландшафти със свободен екологичен поемнен капацитет и висока степен на атрактивност	Дифузия	Запазващо до умерено нарастващо	Основно летни занимания. Подобряване на туристическата инфраструктура.	Регулиране на несъвместими туристически дейности – пешеходен и велотуризмъ.

От социално-икономическа гледна точка са налице значителни контрасти в развитието между северната и южната част на планината. В южната част туризмът не би могъл да изиграе съществена роля за съживяването на региона поради наличието на „туристическа сянка“ в потенциала на търсенето и поради незаинтересованост и/или ограничена възможност на местното население и публичните власти за развитие на пълноценна туристическа функция. В северната част туризмът има ограничено влияние върху цялостното развитие на региона, въпреки значително по-благоприятните обстоятелства. Туризмът на север всъщност се явява жертва на две противопоставени устройствени концепции – на градското развитие и на защитената територия, които са се оказали с обща граница и без буферна зона, в която логично място би трябвало да заеме туризмът. Това изисква възприемането на нова устройствено-функционална концепция признаваща витошкото подножие като буферна зона на природния парк с жилищно-туристическо функционално предназначение с цел съхраняване на останалото и възстановяване на специфичния селищен и културен ландшафт и осигуряването на дългосрочни ползи за местното население като компенсация за отнетите възможности за друг тип икономическо развитие.

Устройствен характер имат и проблемите свързани с общата и туристическата инфраструктура, който се допълва от липсата/недостигът на сериозни инвестиции за цялостно изграждане и осигуряване на средства за поддръжка. Предлага се децентрализирано осигуряване на средства от публичните фондове, а на територията на Парка – въвеждане на посетителски такси на принципа „замърсителят плаща“. По-сериозен проблем се констатира и по отношение на системата „сигурност“ – недостатъчен човешки ресурс, като се предлага назначаването на екопатрули/рейнджъри на територията на Парка и изготвянето на план за управление на рисковете, гарантиращ безопасността на туристите.

Един от най-сериозните проблеми на дестинацията е свързан с туристическата достъпност, който провокира поредица от вторични проблеми от екологично, социално и икономическо естество и се дължи не на количествените параметри на транспортната система, а на нейните функционални, териториални и качествени характеристики и диспропорции, които изискват пространствено-времево балансиране и привеждане в съответствие с поведението и потребностите на туристическия поток. Същевременно поради установените субективни фактори, оказващи влияние върху избора на вида

транспорт от страна на туристите се предлага въвеждането на постоянни и работещи регулации на достъпа с лични автомобили в парковата територия.

Най-сериозните проблеми на общите характеристики на туристическия продукт на дестинацията са некомплектованост, декоммерсиализация и нарушен принцип на колективно производство. Въз основа на синтез на резултатите от ситуационния анализ и приложението на матрици на жизнения цикъл от функционална и пространствена гледна точка са предложени диференцирани стратегии за развитие, както на отделните видове туризъм (табл. 2), така и на отделните туристически центрове. (табл. 3)

Табл. 2. Продуктово портфолио и жизнен цикъл на туристическите продукти

Етап от развитието	Въпросителни	Звезди	Дойни крави	Бедни кучета
Пазарен дял/ пазарен растеж	Нисък дял с потенциал за развитие	Висок дял, нарастване	Добър пазарен дял, няма нарастване	Нисък дял, спад
Продукти	Природно-познавателен Събитийен Екстремни спортове Селски Конен Пещерен Ловен Риболов	Излетен Пешеходен Културно-познавателен, Религиозен Велотуризъм СПА (?)	Ски Бизнес	Ваканционен Вилен
Стратегии	Рисково развитие. Внимателно селективно разработване.	Високо перспективни - Доразвиване и коммерсиализиране	Поддържане на продукта, без да се акцентира върху него.	Отпадане.

Специално внимание е отделено на развитието ски туризма, в качеството му на най-деликатна и конфликтна тема. Проучването недвусмислено установи, че Витоша притежава ограничен потенциал за мащабно развитие на ски туризъм, но достатъчен да задоволи туристическите потребности на столичното население. При по-равномерно разпределение на туристическия поток в течение на ски сезона Витоша може да посрещне и допълнителен туристопоток, представен от гости на столицата. Потенциалът на планината не позволява проектирането на професионално атрактивни и ефективни ски зони, без да се наруши екологичното равновесие, както и действащото законодателството, което изключва възможността за посрещане на големи ски състезания от рода на Зимни олимпийски игри или реализирането на други мащабни проекти. Потенциалът на планината позволява обособяването на 3 компактни зони, при които е възможна потребителска специализация с основен целеви пазар местното население и допълнителен – гости на София: 1. Ветровала-Конярника-Звездица - за начинаещи и средно напреднали; 2. Алеко – за напреднали; 3. Тинтява – шейни и начинаещи. Наличният капацитет на ски инфраструктурата, дори и в сегашното състояние е достатъчен по отношение на количествените параметри, но не и в качествено отношение. Изграждането на ски инфраструктурата, както и на съпътстващата настанителна база в планината се е извършвало стихийно и при свършено различни социално-икономически условия, в резултат на което се наблюдават териториални диспропорции, нефункционалност и несъобразяване с природните ограничения. Тези проблеми поставят без съмнение въпроса за необходимостта от преустройство и обновяване на ски инфраструктурата, каквито са и обществените нагласи, но в рамките на допустимото от екологична, правна и икономическа гледна точка. Към настоящия момент (а вероятно и в бъдеще) ПП „Витоша“ не привлича туристи за ваканционен ски туризъм, поради което подходяща бъдеща устройствена концепция би била центрове без настанителна база с комбинирано лятно-зимно ползване (излети, ски, природно-познавателен туризъм). Изтъкнати са основни аргументи против даването на „зелена улица“ на предложения от Витоша ски проект за обновяване на ски зона Алеко.

Табл. 3. Продуктово-пазарни стратегии за развитие на туризма в туристическите центрове на Витоша

Етап	Проучване и включване	Развитие	Консолидация и стагнация	Упадък	
				Включване (2)	Отпадане

Тур. центрове	Боснек, Кладница, Мърчаево, Чуйпетлово, Ярлово, Ярема	Бояна	Драгалевци, Симеоново, Княжево, Бистрица, Железница, Владая	ТЦ Алеко, ТЦ Офелиите-Конярица, ТЦ Златните мостове, ТЦ Селимица, Рударци	ТЦ Владая, ТЦ Тинтява,
Основни характеристики на туристическото развитие	Малка популярност, ниска степен на туристическо усояване, слаба изграденост на инфраструктурата, висока атрактивност на природната и социо-културната среда	Повишена популярност, нарастващо търсене, оформяне на постоянна клиентела, подобро и разширено предлагане, нарастваща конкуренция и навлизане на външни инвестиции	Слабо нарастване в броя на туристите, доминиране на традиционните посетители, изострена конкуренция и поява на екологични, социални и икономически проблеми	Амортизация на МТБ на туризма, незадоволително допълнително предлагане, спад в търсенето, ниска ефективност, сериозни икономически, социални и екологични проблеми	Силно амортизирана МТБ, липса на допълнително предлагане, нищожно тур. търсене и печалба, липса на нови инвестиции и постоенна загуба на тур. функции
Възможни продуктово-пазарни стратегии	1. Количествено нарастване на търсенето при запазване на пазарните сегменти 2. Търсене на нови пазарни сегменти за съществуващия продукт 3. Постепенно, паралелно количествено и качествено развитие на продукта и пазара	1. Диверсификация на каналите за дистрибуция 2. Качествено развитие на продукта и пазара 3. Въвеждане на контрол върху мащаба на развитието	1. Контрол върху цените за предотвратяване на ценовите войни 2. Тестване на нови сегменти 3. Модификация на продукта чрез подобряване на качеството	1. Репозициониране на съществуващия продукт за привличане на нови пазарни сегменти 2. Модификация на продукта, чрез подобряване на качеството 3. Предлагане на чисто нов продукт за нови пазари	1. Пълен отказ от туристическо развитие 2. Развитие на единични атракции за обогатяване на регионалния продукт, които на по-късен етап могат да се използват като "трамплин" за ново включване

В зависимост от съвременното състояние и особености на системата на туризма в планината се проявяват проблемите на материалната база – преоразмеряване, несъответстващо на актуалните тенденции в туристическото търсене, което води до неефективност и изоставяне на обекти (особено на територията на Парка) – картина, която превръща Витоша в синоним на разруха. Същевременно в северното подножие се наблюдава окупняване на обектите и навлизане на не местни предприемачи, което оказва „задушавашо“ влияние върху местния семеен бизнес – процес, който вещае потенциална опасност от смяна на типа на туристическото развитие и представлява потенциална заплаха за местната среда. Твърдо установеният пространствен модел на потенциала на търсенето предопределя териториалните диспропорции между северната и южната част на Витоша по отношение както на туристическото развитие, така и на разпределението на материалната база. Не съществува каквато и да било необходимост от разширяване на капацитета на настанителната база, още по-малко на територията на Парка. Предлага се постепенно преминаване към „австрийски“ тип туристически центрове в пределите на природния парк и изнасяне на предлагането на услуги по настаняване в селищата от подножието, където има необходимост от повишаване на качеството, но не и на количеството. Съществена необходимост в рамките на ПП „Витоша“ има от заведения за бързо хранене.

Въпреки че образователната система в региона е в състояние да осигури квалифицирани кадри на всички управленски равнища и в целия професионален спектър се оказва, че проблемът с човешките ресурси е съществен и се дължи преди всичко на неатрактивността на Витоша като трудова дестинация. Решението е в провеждане на адекватна кадрова политика. Същевременно разкриването на нови работни места не би могло да се използва като мотив за растеж на туризма - на практика такава необходимост не съществува, поради възможностите, които предоставя София.

Проблемите на реализацията на туристическия продукт са сериозни и изискват провеждането на активна и адекватна комуникационна политика, изготвянето на ясна маркетингова стратегия на дестинацията и диверсифициране на каналите за дистрибуция.

Твърде сериозни са проблемите на туристическата политика, изразяващи се в остро противопоставяне между природозащитата и развитието на туризма, основаващо се на силова комуникация между заинтересованите страни, липсата на дългосрочен стратегически подход, липса на синхрон, игнориране на значението на Витоша за милионното население на София, противоречива и неясна политика за ограничаване на негативните и поощряване на позитивните влияния на туризма и пр. Препоръчва се преминаване към конструктивна комуникация между заинтересованите страни с цел постигане на консенсус при ясно очертани допустими граници на компромисите, синхронизиране на

нормативната уредба, като се отстранят противоречията и неясните текстове, осигуряване на хоризонтална и вертикална синергичност между публичните субекти и реална ангажираност на заинтересованите страни, приемане на стратегия за устойчиво развитие на туризма, провеждане на задълбочени проучвания по отношение на негативните влияния на туризма, обективна оценка на негативите и позитивите от развитието на туризма и/или отделни продукти/локализации, въвеждане на система за управление и регулиране на туристическите потоци, създаване на система за мониторинг на въздействията на туризма, сертифициране и пр.

Много сериозен проблем е състоянието на управленски вакуум в дестинацията, но е налице висока степен на готовност за изграждане на партньорски взаимоотношения, като очакванията са лидерските позиции да бъдат заети от ДПП „Витоша“. Предлага се предприемането на стъпки към институционализиране на управлението на дестинация Витоша, където ДПП „Витоша“ да има ръководни функции, но в тясно сътрудничество с местните власти и бизнеса. Във връзка с управленския дефицит се проявяват и финансовите проблеми – липсата на инвестиции и неразработени канали за самофинансиране на развитието. Препоръчва се разработването на ендегенните финансови канали и внимателно възползване от външни източници, при осигуряване на оптимална капиталова структура с цел отстояване на обществения интерес и запазване автономността на управлението. Изграждането на управленска структура изисква добра информационна обезпеченост по отношение развитието на туризма в планината, като се препоръчва изграждането на информационна система.

На базата на направения проблемен анализ е формулирана стратегия за развитие, чиято структура включва мисия, визия, приоритети, цели и препоръчителни мерки за развитие на туризма в дестинация Витоша.

Мисията на стратегията е *извеждане на дестинация Витоша от етапа на постстагнация и подпомагане на адаптирането на системата на туризма към съвременните условия на външната среда с цел постигане на балансирано развитие и на икономическа, екологична и социо-културна устойчивост чрез целенасочени структурни и регулативни действия от страна на заинтересованите страни, основани на конструктивно взаимодействие, съгласуваност и партньорство.*

Като **визия** за бъдещото развитие се предлага: **„Витоша е предпочитана дестинация за отдых, туризъм и спорт на гражданите на София и Перник и техните гости от страната и чужбина, съчетаваща преимуществата на големия град и защитена природна територия, предлагаща разнообразие от възможности през всички сезони, качествено обслужване, в условия на съхранена природна и социо-културна среда“.**

Формулирани са 4 главни приоритета, които са декомпозирани в по-конкретни стратегически цели, за чието постигане са предложени препоръчителни мерки:

1. Опазване и подобряване на състоянието на специфичния рекреационен природен и социо-културен ландшафт на дестинацията. Привеждане на системата на туризма в съответствие с възможностите на природната и социална среда и при отчитане на туристическите потребности и действащото законодателство. Регулиране на негативните влияния на туризма. Опазване на природното и материалното и нематериално културно наследство чрез туризъм.

2. Икономически жизнен, екологично и социално отговорен регионален туристически продукт. Оптимизиране на продуктовата структура на дестинацията. Подобряване на конкурентноспособността на туристическия продукт на дестинацията.

3. Възъръщане популярността на Витоша като туристическа дестинация и подобряване реализацията на туристическия продукт. Развитие на пазара. Диверсификация на каналите за дистрибуция. Провеждане на активна и адекватна комуникационна политика. Подобряване на информационното осигуряване на туристите.

4. Ефективно управление на дестинацията основано на партньорски взаимоотношения. Институционализиране на управлението на туристическата дестинация. Осигуряване на надеждна информация за туристическото развитие за нуждите на управлението. Осигуряване на финансиране за осъществяването на дългосрочните цели.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението е направено обобщение на основните резултати, проблеми и препоръки на изследването и са очертани насоки за бъдещи изследвания, както на конкретни практико-приложни, така и на по-обща научни проблеми.

3 СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Теоретични приносни моменти

Представен е критичен, систематизиран и синтезиран преглед на теоретичните основи и съвременните схващания за концепцията за устойчиво развитие на туризма, с акцент върху подходите за нейното привеждане в действие и по-специално на приложението на системния и интегрален (ресурсно-средови и продуктово-пазарен) подход за осъществяване на планов процес за устойчиво развитие на туризма. Направена е връзка между концепциите за поемнен капацитет и граници на растежа, като е подчертана нееднозначността на физическия и екологичния капацитет, респективно на различията в подходите за тяхното определяне. Подчертано е значението на компромисите за извеждането на балансирана общностно-базирана визия за устойчиво развитие на туризма. Изяснени са основни въпроси относно същността и необходимостта, както и алгоритъма и особеностите на планирането на устойчивото развитие на туризма, включително в защитени природни територии.

2. Методически приносни моменти

Приложен е иновативен комбиниран ГИС-базиран и традиционен изследователски подход, позволяващ триизмерно и многоаспектно анализиране на цялостната система на туризма в структурно-функционален, темпорален и пространствен аспект, включително и адаптиране на съществуващи и разработване на нови методики, по важните от които са:

а/ Доразработена и тествана е цялостна методика за приложение на концепцията за екологичен туристически поемнен капацитет на основата на ландшафтно-екологичния подход и приложението на ГИС, в това число

- за първи път е изготвена ландшафтна карта в географските граници на планината на основата на европейската класификационна система на ландшафтите Lanmap2, позволяваща извършването на относително обективни и комплексни оценки от разнообразно естество.

- предложен е интердисциплинарен многоаспектен и целенасочен оценъчен подход, операционализиран в ГИС среда, за разкриване на географските вариации по отношение на степента на антропогенизация, степента на туристическо усвояване, степента на устойчивост, степента на туристическа атрактивност и определяне на екологичната поемна способност на природните комплекси в техните естествени граници. Предложени са критерии за оценка на степента на антропогенизация на ландшафтите, респективно за степента на усвояване, породени от туристическата дейност в планински територии.

- конструирана е матрица „Екологичен капацитет/Атрактивност“ като инструмент за вземане на стратегически управленски решения за устойчиво развитие на туризма.

б/ Разработена е ГИС-базирана методика за определяне на физическия капацитет за развитие на ски туризъм, съобразно проявлението на природни, нормативни и социални ограничителни фактори.

в/ Разработен е и е приложен оригинален подход към анализа на елементи на туристическата инфраструктура (транспортна и инфраструктура за ски спорт и туризъм) от гледна точка на тяхната изграденост, функционалност и ефективност въз основа и на геобази данни като източници на информация.

3. Информационни приносни моменти

Идентифицирана, събрана и систематизирана е значителна информация за Витоша от различни по характер източници, която е анализирана и оценена от гледна точка на устойчивото туристическо развитие и е представена във вид, позволяващ надграждане и бъдещо ползване. Демонстриран е

потенциалът на теренните проучвания при изследвания на туристическото развитие за набиране на информация в ситуации на дефицит на алтернативни източници на информация.

4. Приложни приносни моменти

Установени са и са анализирани актуалните характеристики на цялостната система на туризма в дестинация Витоша, въз основа на което са очертани основните проблеми и предизвикателства пред развитието на туризма и е предложена стратегия за устойчиво развитие на туризма като основа за осъществяването на реален планов процес, както по отношение на устройството на територията, така и от гледна точка на управлението на дестинацията.

4 СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Митова, Р. (2013). Субекти на туристическата политика и тяхното отношение към устойчивото развитие на туризма на Витоша. Доклад на семинар „Изследване, планиране и управление на планинските райони – добри практики, проблеми и перспективи“, организиран с подкрепата на Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“ - 18.05.2013, София (под печат)

2. Митова, Р. (2013). Някои предпоставки и ограничения за устойчивото развитие на туризма заложи в нормативната уредба (на примера на Витоша). Докл. на семинар „Туризмът в планински територии. Нови инструменти за балансирано развитие на планините“, с подкрепата на Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“ – 15.11.2013, София (под печат)

3. Митова, Р. (2015). Туристическа достъпност и капацитет на транспортната система на ПП „Витоша“ – предизвикателства пред устойчивото развитие на туризма. В: „Туризмът в епохата на трансформация“, Сб. с доклади от юбилейна международна научна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на специалност „Туризмът“ в ИУ – Варна (ред. Т. Дъбева), 06-07.11.2015, Варна

4. Митова, Р. (2016). Ски на Витоша: между амбициите и възможностите. Доклад на научен семинар „Ски, планински туризъм и устойчиво регионално развитие в България“, 23 – 24.04.2016., Самоков, (под печат)

Препоръчителен пространствен модел за развитие на туризма на основата на приложение на матрица "Екологичен капацитет/Атрактивност"

